

DEVİRİMCİ GÜÇ TEORİSİ VE BERLİN DÜZENİ'NİN SONU: İNGİLİZ LIBERAL PARTİSİ'NİN BALKAN POLİTİKASI

Çınar Özen – Ahmet Tetik

Özet

İngiliz Liberal Partisi 1905 yılında iktidara gelir ve 1906 seçimleriyle çok güçlü bir siyasal konuma kavuşur. Makale Balkan Savaşları öncesi Avrupa siyaseti ve İngiliz Dış Politikasını İngiliz Liberal Partisi'nin ideolojik ve jeopolitik pozisyonu çerçevesinde inceleyecektir. Makale Kissenger'ın ileri sürdüğü "Devrimci Güç" kavramsallaştırmasından yararlanarak İngiliz Liberal Hükümeti yönetiminde İngiltere'nin bir devrimci güce dönüştüğünü iddia etmektedir. İngiltere Liberal ilkeler ve aleyhine gelişen jeopolitik denge içinde Berlin Antlaşması'yla Balkanlar'da tesis edilmiş düzeni ve onun ideolojik temellerini hedef almaya başlamıştır. Çelişkili gibi görünse de İngiliz-Rus yakınlaşması bunun sonucunda ortaya çıkmıştır. Makale İngiltere gibi muhafazakar siyaset takip etmesiyle tanınan bir devletin nasıl bir devrimci güce dönüştüğünü ve bunun Balkan Savaşları'na yol açmasını incelemektedir. Makalenin varsayımı, Balkan Savaşlarının gerçekte Avrupa'da düzeni değiştiren önemde olduğu ve bu bağlamda genelde açıklandığından daha yıkıcı sonuçları olduğu yönündedir.

Abstract

Liberal Party is an old and important political movement in the British political life. British Liberal Party came to power in 1905 and regained a very powerful political position with the 1906 elections. British Liberal Party influenced radically the British foreign policy leading to the First World War. This article analyses the British political power before the Balkan Wars under the conceptual framework of order and the revolutionary power argued by Kissenger. It is argued that British Foreign Policy transformed to a revolutionary policy against Berlin order under the British Liberal government. Shaped under the influence of liberalism and nationalism Liberals in Britain defended and pursued policies of radical change in Europe. British Government, under the this ideological shift and the changing European geopolitical balance due to Austro-Russian rapprochement after the Macedonian revolt in 1903, started to target the political order established with the Treaty of Berlin in the Balkans and its ideological foundations. This article deals with how a state known for its conservative policies such as Britain transformed to a revolutionary power, and to open the way towards the Balkan Wars. The main assumption of the article is that the Balkan Wars has altered the foundations of the European political order and had a much more devastating consequences than its generally argued.

İngiliz Liberal Partisi İngiliz siyasetinde 19.yy'ın ikinci yarısında büyük etki kazanmıştır. Çeşitli kereler Hükümete gelmiş ve İngiltere'nin siyasal düzenine yönelik temel değişiklik girişimlerinde bulunmuştur. İngiliz Liberal Partisi'nin lideri ve çeşitli defalar Başbakanlık yapmış William E. Gladstone, İrlanda'ya özerklik başta olmak üzere İngiliz siyasetinin temel meselelerinde radikal bir politikayı dile getirmiş ve uygulamaya çalışmıştır. Hatta bu girişimleri Liberal Parti'nin bölünmesine de yol açmıştır. Buna karşılık İngiliz Liberal Partisi 1900'lerin başında ve Gladstone sonrası dönemde bile iç ve dış siyasal alanda ideolojik bir radikalizmle siyaset yapmaya devam etmiştir. İngiliz Liberallerinin iç dış siyaset ayrımını aşan bu ideolojik kararlılıkları Balkan savaşlarına gidilen dönemde Avrupa'da Berlin Antlaşması'yla kurulmuş olan düzenin temellerini de hedef almıştır. Berlin Düzeni'ni ve İngiliz Liberalleri'nin bu düzene karşı politikalarını anlamak, aynı zamanda Balkan Savaşları'nın nedenlerini, hedeflerini ve sonuçlarını da anlamayı kolaylaştıracaktır. İngiltere'nin Liberal ideolojik ve sıkışan jeopolitik çıkarları çerçevesinde gelişen düzen karşıtı politikasını anlamak için Kissenger'in ileri sürdüğü "Devrimci Güç" kavramsallaştırmasında yararlanılacaktır.

Kissenger'in "Devrimci Güç" Teorisi

Kissenger, "Restore Edilmiş Dünya" adlı kitabında Napolyon Savaşları dönemini analiz etmek üzere bir kavram ve bu çerçevede bir dış politika teorisi ileri sürmüştür. Kissenger "Devrimci Güç" kavramı çerçevesinde Napolyon Fransası'nın izlediği dış politikayı analiz etmiş ve bunun Avrupa Siyasi Tarihi açısından sonuçlarını değerlendirmişti. Kissenger devrimci güç olarak tanımladığı devletle o devletin de parçası olduğu uluslararası düzen arasındaki sorunlu ilişki üzerine teorisini kurmuştur. Kissenger'a göre statüko güçleri olarak ifade edilen bir grup büyük devletin mutabakatıyla bir uluslararası düzen ortaya çıkar. Devrimci güç, büyük devletlerin kurduğu ve devamı için iradi eylemde bulunduğu düzenin yıkılması gerektiği inancıyla harekete geçer. Kissenger'a göre devrimci güç de bir büyük devlettir ve statüko karşıtı politikalarıyla uluslararası sistemde barışın ortadan kalkmasına ve büyük savaşların yaşanmasına doğru bir dizi siyasi gelişmeye neden olacaktır.¹

Kissenger büyük güçlerin kurduğu ve koruduğu düzeni meşru bir düzen olarak tanımlamıştır. Düzen söz konusu meşruiyet temeli üzerinde varlığını devam ettirecektir. Meşruiyet Kissenger için otoritenin değil düzenin bir niteliğidir. Büyük güçler düzene hayatiyet verirken bir statüko oluştururlar. Bu nedenle düzenin dayandığı ve onu garanti eden büyük güçlere de statüko

¹H. A. Kissenger, *A World Restored*, (New York, 1964), ss.1-5.

güçleri denir. Düzenin varlığı ve garantisi iki esasa dayanır; ilk olarak statüko güçlerinin uluslararası sistem içindeki ağırlıklı konumlarını korumalarına ve sonrasında statüko güçlerinin düzeni meşru olarak kabul etmeye devam etmelerine. Meşruluk bu açıdan düzenin varlığı için kilit bir önem taşımaktadır. Düzenin meşruluğu statüko güçlerinin bir dizi temel mesele üzerinde mutabakat sağlamaları ve bağlı kalacakları taahhüdünde bulunmaları ile mümkün olur. Bu taahhüt devam ettiği sürece düzen meşru sayılır ve varlığını devam ettirebilir. Kissenger'a göre bu nedenle meşruiyet adalet anlamına gelmemektedir.² Hatta çoğu zaman meşru bir düzen adil bir düzen de olmayacaktır. Bir uluslararası düzeni meşru kılan bu düzenin esasları üzerinde dönemin büyük güçlerinin uzlaşmasıdır. Uzlaşma mutlaka adalet üzerine olmaz; çoğu zaman da adalet üzerine olmayacaktır. Belki de meşru düzenin en zayıf olduğu husus budur. İşte bu nedenle de meşru uluslararası düzen, devletlerarası uyumsuzlukların ya da çatışmaların ortadan kalkması sonucunu doğurmaz. Her düzende uyumsuzluk ve çatışma vardır, ancak Kissenger'a göre bu uyumsuzluk düzenin temellerine ilişkin olmadığı sürece, diplomatik yöntemlerle ya da sınırlı çatışmalarla düzen varlığını sürdürme imkanı bulacaktır. Bu anlamda sınırlı bir uyumsuzluk ya da çatışmadan söz ediyoruz. Kissenger, bu bağlamda, diplomasiyi sadece meşru bir düzen içinde etkili bir araç olabileceğini ileri sürmektedir. Meşru bir düzen içinde devletler farklılıklarını düzeltmek, çatışan tutumlarının tırmanmasını önleyecek bir hal yolu bulmak eğilimindedir. Bu çerçevede diplomasi büyük ve önemli bir işlev görür. Meşru bir düzen içinde diplomasiyi çözemediği ve tırmanarak savaşa dönüşen çatışmalar da söz konusu olabilir, ama söz konusu olan düzenin esaslarına ilişkin bir uyumsuzluk değilse, bu tip savaşlar birçok açıdan sınırlı olarak kalacaktır. Sonuçta meşru düzen çatışmaların sınırlanabildiği ve diplomasiyi etkinlik kazandıran bir Uluslararası sistemdir.

Kissenger'a göre bir devlet uluslararası düzeni ya da düzenin meşrulaştırılma tarzını kendi varlığına ya da köklü çıkarlarına karşı olarak algılamaya başlarsa, bu devletin düzene ve düzenin arkasındaki büyük güçlere yönelik politikası devrimci bir nitelik kazanmaya başlayacaktır. Ancak burada sadece çıkar özelinde konuyu ele almak devrimci gücün davranış tarzını açıklamakta bir sınırlılık getirmektedir. Devrimci gücü var eden önemli bir başka niteliği düzene dair ideolojik bir karşı tutum almaya başlamış olmasıdır. Bir devlet, düzenin ideolojik ve jeopolitik esaslarına karşı çıkmaya başladığında ilişkiler devrimci bir nitelik kazanacaktır. İdeolojik ve jeopolitik farklılaşma tarihsel bir gelişimin sonucunda ortaya çıkar. Devrimci gücün karşı çıktığı, cari düzenin arkasındaki büyük devletler arası mutabakattır. Bu

²Aynı Eser, s.1.

mutabakat çıkar ve ortak değerlere ya da ideolojik esaslara dayanır. Devrimci güç öncelikle bu mutabakatın sonuçlarını kendi jeopolitik çıkarlarına karşı olarak değerlendirmeye başlamıştır. Devrimci gücün jeopolitik mücadele dışında düzenin dayandığı ideolojik esaslara da karşı çıktığı gözlemlenecektir. Bu durum o devletin iç toplumsal mutabakatında yaşanan ideolojik kaymanın bir sonucu olacaktır. Uluslararası ilişkiler açısından devrimci gücün ayırıcı özelliği, bu ideolojik kopuşun o devletin dış politikasında net sonuçlar doğurmasıdır. Uluslararası düzenin ideolojik temelleri, devletlerin davranışlarına önemli sınırlamalar getirmektedir. Devrimci güç ideolojik karşı çıkışında bu sınırlamaları ortadan kaldırmayı ve yerine yeni bir ideolojik çerçevede başka sınırlamalar oluşturmayı hedefleyecektir. Bir başka deyişle devrimci güç uluslararası düzeni jeopolitik ve ideolojik (değerler) temelde meşru görmemeye başlayacak ve en önemlisi bu düzeni yıkmak için harekete geçecektir. Devrimci gücün güç, uluslararası düzenin varlığını ve bu düzeni savunan statüko güçlerini tehdit edecektir.

Devrimci gücün başlattığı mücadele mevcut düzenin arkasında duran statüko güçlerine karşıdır. Öte yandan bu mücadele yeni bir kurucu ideoloji ve jeopolitik denge hedefler. Dolayısıyla mücadele statüko düzen karşıtıdır. Devrimci gücün harekete geçmesi uluslararası sistemde diplomasiyi etkisiz hale getirirken, silahlanmayı ve bununla bağlantılı olarak artan gerginliği uluslararası sistemde hakim kılar. Düzenin savunucuları harekete geçen devrimci gücün bu ayırt edici niteliğini doğru tespit edememeleri durumunda, bu hareketi sınırlı bir talep ya da mevcut düzen içinde sınırlı bir düzeltme girişimi olarak değerlendirme eğilimi gösterirler. Kissenger bu tehlikenin altını net bir şekilde çizmektedir. Statüko güçlerinin “yatıştırma” taktiği bu durumda devreye girecek ve barışın korunması için gerekli ve önemli bir fedakarlık olarak anlatılacaktır. Kissenger bunun barışın korunması açısından büyük bir yanlış olduğunu ileri sürmekte ancak bu yanlışın tekrar edilme özelliği gösterdiğini belirtmektedir.³ Devrimci güç, doğası gereği sonuna kadar gitme eğilimindedir ve statüko güçleri tarafından izlenen yatıştırma politikası sadece devrimci gücün cesaretini artırmaya yarayabilir.

Berlin Düzeni ve Münih Programı

1900’lerin hemen başında Makedonya İsyanı olarak bilinen Bulgar ayaklanması yeniden baş gösterip, Osmanlı’nın Balkan topraklarındaki diğer halkları da kapsayacak şekilde iç çatışma ve istikrarsızlık yayılınca “Doğu Sorunu” tekrar Avrupa diplomasisinin birinci konusu haline geldi. Doğu sorunu

³Aynı Eser, s.3.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişen milliyetçilik karşısında siyasal varlığını sürdüremeyeceği esasına dayanıyordu ve özellikle Osmanlı sonrası Yakın Doğu ya da Balkanlar ya da Güney Doğu Avrupa'nın siyasi coğrafyası ve jeopolitik dengesi üzerine mücadeleye odaklanıyordu. Bu sorun 1878 Ayastefanos Antlaşması'yla Rusya'nın lehine bir jeopolitik denge yaratacak şekilde çözülmek istenirken büyük güçler müdahale etmiş ve aynı yıl imzalanan Berlin Antlaşması'yla büyük güçler arası jeopolitik denge korunmuştu. Osmanlı İmparatorluğu bu jeopolitik denge içinde varlığını devam ettirme imkanına ulaşmıştı. Dönemin önemli bir gazetecisi ve liberal aktivisti olan Bouchier bu durumu “doğal dağılma sürecinin büyük devletler tarafından yapay biçimde durdurulması” olarak tanımlamıştır.⁴

Söz konusu denge Osmanlı İmparatorluğu'nu küçültülmekle birlikte siyasal varlığının devam ettirilmesi üzerinde bir uzlaşmaya dayanıyordu. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu varlığını koruyabilmek için siyasi reform süreci içine sokulacak, özgürlük/bağımsızlık mücadelesi içine girmiş Bulgarlar, Ermeniler, Rumlar, Sırlar ve Arnavutlar'a hak ve özgürlükler sağlanacaktı. Osmanlı'nın siyasal varlığının devamı Avrupa'da tehlikeli biçimde yayılan ve düzeni tehdit eden milliyetçi ve özgürlükçü siyasi fikirlerin ve hareketlerin de önünü almaya yardım edecekti. Balkanlar'da tehlikeli şekilde güç kazanan liberal ilkeler ve bu esasta gelişen özgürlükçü hareketler çevrelenip sınırlandırılacaktı. Berlin Antlaşması ile muhafazakar bir çözümün peşine düşülmüştü. Jeopolitik açıdan da Büyük Devletler arası bir etki mücadelesinin Yakın Doğu'da tırmanması ve savaş getirmesi tehlikesi de bertaraf edilecekti. “Berlin Düzeni” liberalizme karşı muhafazakarlığa, ulus devletlere karşı çok uluslu imparatorluklara dayanıyordu.

Makedonya isyanı, Berlin Düzeni'nin yirmibeş yıl sonra karşılaştığı büyük bir meydan okumayı işaret ediyordu. Berlin Düzeni'nin temelleri tekrar sarsılıyordu. 1878'de kurulan bu düzenin ideolojik ve jeopolitik esasları yirmibeş yıl sonra tekrar koruma altına alınması gerekliliği ortaya çıkmıştı. Avusturya Macaristan ve Rusya İmparatorlukları Berlin Düzeni'nin ortadan kalkmasının kendileri açısından yaratacağı olumsuz sonuçların farkında olarak Osmanlı'nın siyasal reform taahhüdüne karşılık siyasal varlığını koruma formülünü tekrar ediyorlardı. 1903 Münzsteg Programı Avusturya Macaristan ve Rusya'nın öncülüğünde büyük güçler mutabakatı sonucu kabul edilmiş ve uygulamaya konabilmişti. Kennedy Almanya'nın, Avusturya Macaristan'ı

⁴J. Bouchier, “The Balkan States: Their Attitude towards the Macedonian Question”, içinde *The Balkan Question: The Present Condition of the Balkans and of European Responsibilities*, Edited by L. Villari, (London, 1905), s.45.

Balkanlar'da Alman gücünün temsilcisi olarak gördüğü tespitini yapmaktadır.⁵ Bridge yükselen Balkan Milliyetçiliği'nin Avusturya Macaristan'ı tehdit ettiği ve bu bağlamda Balkanlar'da statüko karşıtı bir harekete karşı Avusturya Macaristan-Rusya yakınlaşmasının önemini altını çizmektedir. Bridge'e göre 1881-1887 Üç İmparatorlar İttifakı ve 1897 Avusturya-Rusya Antantı, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Almanya'nın Balkan milliyetçiliklerine karşı statükoyu koruma taahhüdüne dayanmaktadır.⁶

Söz konusu üçlü taahhütte Rusya'nın konumu yaşamsaldır. Balkan milliyetçiliğinin en önemli unsuru Slav Milliyetçiliğidir. Balkanlar'daki Bulgar, Sırp, Karadağ milliyetçileri Rusya'ya bakmakta ve Slav Milliyetçiliği'nden ilham almaktadır. Rusya'nın bu siyasi hareketin arkasına geçmesi Osmanlı kadar Avusturya Macaristan'ı da hedef alacak ve Avrupa'da tehlikeli bir tırmanmaya neden olabilecekti. Öte yandan milliyetçilik ve ideolojik kardeşi anayasacılık dolayısıyla liberalizm Rus İmparatorluğunu da tehdit etmekteydi. Rusya'da da Liberalizmin etkisiyle devrimci siyasal hareketlerin güç kazanması iç karmaşa yaratıyordu. Bu durum Rusya'yı büyük bir ikilem içinde bırakmıştır. Mürtsteg Programının kabulü bu ikilem içindeki Rusya'nın Berlin Düzenini koruma iradesini tekrar ortaya koymasını ve Avusturya Macaristan/Almanya bloğuyla birlikte hareket etme politikasını teyit etmesi açısından çok önemlidir.

Avusturya ve Rusya'nın Balkan düzeni üzerinde uzlaşması giderek İngiltere'nin Avrupa siyasetinden uzaklaştırılması sonucunu doğurmuştur. Bridge, 1903 başlarında Rus torpidolarının Boğazlardan geçişini birlikte protesto etmek için İngiltere'nin Avusturya Macaristan'a başvurduğunda Dışişleri Bakanı Goluchowski'nin bu talebi reddetmesini Lansdowne'un endişesiyle karşıladığını yazmaktadır.⁷ Avusturya Macaristan ve Almanya bu dönemde Rusya ile uzlaşmayı çok önemsemekte ve İngiltere'nin bu uzlaşmayı bozacak müdahalelerde bulunma ihtimalinden rahatsızlık duymaktaydı. Avusturya Macaristan ve Rusya, Avrupa'daki düzeni tahrip edecek ve yeni bir anarşik süreci tetikleyecek bir etkiye sahip olduğunun farkında olarak Makedonya İsyanı'nına soğukkanlılıkla yaklaşmayı ve bir reform süreci içinde bu krizi kontrol altında tutmayı tercih etmişti. Makedonya İsyanı'nın arkasındaki Bulgar milliyetçiliğine ideolojik ve jeopolitik nedenlerle

⁵A.L. Kennedy, *Old Diplomacy and the New: From Salisbury to Lloyd George 1876-1922*, (London, 1922), s.136.

⁶F.R.Bridge, "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire 1900-18", içinde *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Marian Kent, (London, 1996), s.31.

⁷Aynı Eser, s.35.

sempatiyle yaklaşan İngiliz Liberalleri ise Avusturya-Rusya reform projesine düşmanca yaklaşmıştır. İngiltere'de dönemin önemli liberal aktivisti ve Times gazetesinin editörü Ignatius Valentine Chirol, Makedonya meselesi üzerinde Avusturya-Rusya uzlaşmasını yorumlarken, bu iki devletin Osmanlı'nın parçalanmasından en çok etkilenecek iki devlet olacağından, bu sorunu çözmek üzere yakınlaştıklarını değerlendirmiş ve bu iki devletin çözüm için geliştirdiği reform çerçevesinin aslında hiçbir şeyi reforme etmeyeceğini, bölge üzerinde bu iki devletin etkisini ve üstünlük iddiasını sadece bir süre daha pekiştireceğini⁸ ileri sürmüştür. Buna karşılık İngiltere'deki Muhafazakar Hükümet Balkan Politikası'ndan uzak durmaya çalışırken Makedonya sorununun çözümünde Avusturya-Rusya yakınlaşmasına imkan sağlamıştır. Chirol'e göre Muhafazakar Hükümetin dışişleri bakanı Landsdowne konu üzerinde inisiyatifi Avusturya ve Rusya'ya bırakırken reform çerçevesinin uygulanması yönünde baskı yapmakla yetinmeyi tercih etmiştir.⁹

İngiltere'nin Liberal Hükümeti, ideolojik gerekçelerin yanı sıra jeopolitik açıdan da Müritzsteg Programını sakıncalı olarak değerlendirmiştir. İngiliz Liberal Hükümeti, Müritzsteg Programı üzerinden gelişen Avusturya-Rusya yakınlaşmasının, Almanya ve Fransa'yı da kapsayacak şekilde genişleyerek bir dördütlü itilafa (*Quadruple Entente*) dönüşmesinden endişe etmiştir.¹⁰ Bu tür bir dördütlü uzlaşma jeopolitik açıdan Balkanlar ve Avrupa siyasetinden İngiltere'yi tamamen dışlar, İngiltere'nin dünya siyasetinde de yalnızlaşmasına neden olabilecektir. Söz konusu dördütlü itilaf, eğer başarılı olursa Liberalizmin Avrupa siyasetinde güç kaybetmesine de neden olabilirdi. İngiliz Hükümetleri bu jeopolitik tehlike ve Rusya ile uzlaşmanın yarattığı ideolojik çelişki ile karşı karşıya kalmışlardır. İngiliz Liberalleri bu bağlamda liberal ilkelerle çelişkili görünse bile giderek Rusya ile yakın jeopolitik ilişki tesis edilmesini savunmaya başlamıştır. İngiltere'nin Liberal Hükümeti, Rusya ile jeopolitik yakınlaşmayı liberal ilkelerle çelişmeyecek bir şekilde yorumlamaya başlamışlar ve bu tutumları İngiliz Dışişleri Bakanlığı içindeki jeopolitik hesaplarla da uyumlu bir politika olarak ortaya çıkmıştır.

⁸V. Chirol, "The Attitude of the Powers", içinde *The Balkan Question: The Present Condition of the Balkans and of European Responsibilities*, Edited by L. Villari, (London, 1905), s.267.

⁹Aynı Eser, s.271.

¹⁰Bu konuda bkz. *The History of the Times: The Twentieth Century Test 1884-1912*, (London, 1951), ss.497-499.

Berlin Düzeni'nde Bir Devrimci Güç: Liberal Parti Hükümeti

İngiliz Liberal Partisi içinde Berlin Düzeni'ne karşı tavır daha Berlin Antlaşmasının yapıldığı dönemde gelişmeye başlamıştır. Liberal Parti'nin ideologlarından ve önemli siyasetçilerinden James Bryce Muhafazakar Başbakan Disraeli'nin Osmanlı'nın varlığını korumaya yönelik politikasını kabul edilemez olarak tanımlamış ve bu politikaya karşı açık muhalefete başlamıştır. Bryce bu amaçla “Doğu Sorunu Derneği” ismiyle bir sivil toplum örgütü kurmuştur. İngiliz Liberal Partisi'nin lideri ve pek çok kez başbakanlık yapmış etkili bir siyasetçi olan Gladstone da bu siyasi çalışmalara katılmış ve seçim çalışmalarında halka hitaben Bulgarların haklarını savunan ateşli konuşmalar yapmaya başlamıştır. Gladstone 1880 Baharında, seçimler öncesinde *Midlothian Seçim Kampanyası* olarak siyasi literatüre geçen bir dizi seçim konuşması yapmış ve hepsinde Muhafazakar Hükümetin Berlin Düzeni'ne verdiği desteği ve Düzenin esaslarını çok sert şekilde eleştirmiştir.¹¹ Liberal Parti'nin söz konusu radikal kanadı Berlin Düzeni'nin Britanya'nın çıkarlarına ve insanlık değerlerine aykırı olduğunu, Berlin Düzeni'ni savunmanın Liberal Parti'yi var eden temelleri yok edeceğini savunmuştur. Matthew, Liberal Parti'nin siyasal çizgisinde ideolojinin hep çok önemli bir yer tuttuğunu ve Partinin seçmenleriyle iletişimde ideolojik bir dili tercih ettiğini, Parti stratejistlerinin, seçmenlerin jeopolitik çıkarlardan daha çok liberal fikirlere (değerlere) oy verdiğini düşündüğünü vurgulamaktadır.¹²

James Bryce 1903 Makedonya İsyanı'nın hemen sonrasında da “Balkan Komitesi” adıyla bir dernek kuracak ve Liberal Parti'nin önemli isimlerini bir araya getiren bu liberal örgüt İngiliz Parlamentosu'nda önemli bir baskı grubu haline gelecektir. Balkan Komitesi, aynı Doğu Sorunu Derneği gibi, Berlin Düzeni'nin esaslarını hedef almıştır. Bu yönüyle söz konusu hareket Liberal Parti'yi ve 1905 sonrasında Liberal Hükümeti Berlin düzenini devirme yönünde harekete geçmeye zorlamıştır. Balkan Komitesi İngiliz medyası üzerinde de, üyesi olan önemli gazeteciler kanalıyla etkili olmuş ve özellikle Makedonya İsyanı sonrasında Bulgarların hakları konusunda çok etkili bir basın kampanyasını yürütebilmiştir. Balkan Komitesi bu basın kampanyasında

¹¹Bu konuda bkz. H.A.L. Fisher, *James Bryce, Vol. I*, (London, 1927), ss.166-168; J. Bryce, “The Armenian Question”, *The Century Magazine*, Vol.51, November 1895, içinde *The Armenian Massacres, 1894-1896:US Media Testimony*, Edited by Arman J. Kirakossian, s.86-88.

¹²H.C.G. Matthew, *The Liberal Imperialists:The Ideas and Politics of a post-Gladstonian Elite*, (London, 1973), s.viii.

Mürzsteg Programını Berlin Düzeni'nin bir parçası olarak değerlendirmiş ve İngiltere'yi Avusturya-Macaristan'a karşı harekete geçmeye çağırıştır.¹³

Devrimci Bir İdeoloji Olarak Liberalizm

Liberal Parti'nin İngiliz Dış Politikasını Berlin Düzeni'ni yıkmak yönünde radikal bir değişime tabi tutması ve İngiltere'yi 20.yy'ın hemen başında Devrimci Güç konumuna sürüklemesi, harekete geçirmesi ancak ideolojik esasta anlaşılabilir. Morgenthau bu dönemin Liberalizmini devrimci bir ideoloji olarak tanımlamakta ve *Scientific Man Vs. Power Politics* kitabında konuyu ele almaktadır. Morgenthau'nun liberalizm tespitinde insan aklının doğası ve siyasetin doğası arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Liberallere göre dünya insan aklının erişebileceği objektif yasalara göre düzenlenmektedir. İnsan aklının esası da dünyayı düzenleyen objektif yasalar da gerçekte aynı temelden yükselmektedir. Aynı akıl her ikisine de hükmeder. Bu nedenle insan, aklıyla dünyayı anlayabilir".¹⁴ Akla yönelik bu objektif ve sınırsız güven dört çıkarımı mümkün kılmıştır. "Akılla ulaşılan doğru etik açıdan da iyidir. Akılla ulaşılan doğru mutlaka başarıya/hedefe götürür. Eğitim insanı akılla doğruya ulaşmayı öğretir, dolayısıyla iyi ve başarıya yöneltir. Akıl yasaları evrenseldir".¹⁵ Bu çıkarımların doğal olarak zıttı ise kötülüğün temelinde akıl ve eğitim eksikliği yatar. Rasyonalizmin bu varsayımları, etiği bağımsız ve belirleyen bir güç olmaktan çıkarmış ve etiği bir yönüyle akla diğer yönüyle aklın hakim olmasının tek yöntemi olan eğitime bağımlı kılmıştır. Bu süreç bir noktada rasyonel bilimin etiğin yerini alması sonucunu doğurmuştur. Eğitim bu anlamda ilerlemedir. İnsan aklıyla tüm sorunları çözebilir eğer çözemiyorsa yeterince bilmediğindedir. Eğitim ve araştırmayla elde edilecek bilginin artışı zamanla tüm sorunları çözmeye yarayacaktır.

Liberallere göre "akıl yasaları siyasal sistemlerin de iyi ve başarılı olmasının temel şartıdır. Bu yasalara dayanan yazılı anayasalar, bağımsız mahkemeler ve seçimle vücut bulan parlamentolar iyi ve başarılı siyasal düzenin sırrıdır"¹⁶. Bilimsel yöntemin de belirlediği bu üç esas siyasette de iyinin temelidir ve bu yönüyle de siyasal sistemde etiğin karşılığı da bu üç esasın o sistemde var olup var olmamasıyla ölçülecektir. Artık bireysel

¹³F.R. Bridge, "Relations with Austria-Hungary and the Balkan States 1905-1908", içinde *British Foreign Policy Under Sir Edward Grey, Cambridge*, Edited by F.H. Hinsley, (London, 1977), s.172; Kennedy, *Old Diplomacy...* ss.136-138.

¹⁴H. J. Morgenthau, *Scientific Man vs. Power Politics*, (London, 1947), s.17.

¹⁵Aynı Eser, s.19.

¹⁶Aynı Eser, s.27-28.

erdemden ve erdemin siyasetteki ağırlıklı konumundan söz etmek mümkün değildir. Siyasal sorun, bilimsel ve objektif akıl yasalarıyla çözülmektedir. Pozitif bilime dayanmayan, akıl yasalarından kaynaklanmayan veya dar anlamında yukarıda sayılan dört esasa dayanmayan siyasal rejimler kötünün yeryüzündeki varoluşudur. Kötüyle mücadele bu rejimlerle mücadeleyi gerektirir. İyinin siyasal alanda kötüye galip gelmesi bu eski rejimlerin yok edilip yerine liberal siyasal düzenlerin kurulmasıyla ancak mümkün olabilir. Liberaller bu açıdan eski rejimleri dünyadaki kötülüklerin kaynağı ve alçak, aşağılık varlıklar olarak görmüşlerdir. Liberaller bu çıkarımlarında oldukça kesin keskin bir inanca sahiptirler. Bu inançlarını sarsacak ya da tereddüt yaratacak bir şey onlar için söz konusu değildir. Liberallerin bu mücadelede özgüvenleri ve siyasal hedefe doğru kararlılıkları çok yüksektir. Tarih de zaten onlar için bu yönüyle iyi ve kötünün mücadelesinden ibarettir. Otokratik devletin şiddetine karşı liberal rasyonalizmin zafer kazanmasıyla siyaseten iyi hakim olacaktır. Liberaller her ne kadar savaşı ve şiddeti kötülüğün görüntüsü olarak görseler de, bu şiddet eski rejimlerin baskısından doğan şiddettir. Buna karşılık bu baskıdan ve şiddetten kurtulmak için mücadele edenlerin savaşı haklı savaşlardır. Despotik ve otokratik rejimlere karşı liberal siyasal mücadele veren halklar ve onların özgürlük mücadeleleri haklı savaştır. Bu halklar ve mücadeleleri mutlaka desteklenmelidir. Haklı savaşlarla despotik rejimler yıkılıp yerine özgür halkların kuracağı liberaller rejimler geçtiğinde dünyada barış, siyasal uyum ve sürekli ilerleme hakim olacaktır.

İngiliz Liberalleri 19.yüzyılın ikinci yarısında Doğu Avrupa ve Yakın Doğu'da gelişen milliyetçiliği ve buna bağlı olarak kendi devletlerini kurmak için yürütülen milli mücadeleleri Liberalizmin nihai hedefine doğru aşılması gereken doğru adımlar olarak değerlendirmiş ve bunları desteklemek yönünde kesin bir inanca sahip olmuşlardır. Bu açıdan İngiliz Liberalleri için Milliyetçilik liberalizmin doğal ve akli sonucudur. Bir bakıma aynı iyinin iki görünümüdür. İç siyasette birey için düşünülen haklar, dış politikada milli mücadele veren halklar için öngörülmeye başlanmıştır. Nasıl bireyin vazgeçilemez ve reddedilemez hakları esas ise, halkların da aynı şekildedir. Bu yönüyle Liberalizm, halkların milli mücadelesini bir liberal savaş olarak değerlendirmiştir. Liberaller, liberal mücadeleyi bir bütün olarak görmüşlerdir. Bir siyasal rejim içerde Liberalse dışarda da liberal değerleri sonuna kadar savunmalı ve iyinin yanında taraf olmalıdır. İçerde başka dışarda başka siyasal strateji düşünülemez. Despotik rejimler içerde ve dışarda sadece kötülük yayarlar, bunların yok edilmesinden başka bir çözüm Liberaller için düşünülemez.

Carr da Ütopyacılık olarak adlandırdığı Liberalizmin, bu devrimci yönünü vurgulamıştır. Carr, Ütopyacıların zorunlu olarak iradeci olduklarını, bu nedenle de siyasal gerçekliği az ya da çok radikal bir şekilde reddetme ve

iradi eylemle gerçekliğin yerine ütopyaı getirebilme ihtimaline inandıklarını açıklamıştır.¹⁷ Ütopyaı siyaset, teoriyi siyasi pratiğin uyması gereken bir ideal haline getirir. Bu yönüyle Liberaller siyasi düzeni söz konusu ideal çerçevesinde süreli sorgulamakta ve düzenin bu ideale uygun hale gelmesi yönünde güçlü bir siyasi irade ile harekete geçmektedirler. Carr, Liberallerin çıkarların uyumu doktrininin doğal sonucunda tıpkı kendi çıkarının peşinde koşarak bilinçsizce tüm cemaatin çıkarlarına hizmet eden bireyler gibi, ulusların da liberal idealle başladıkları mücadelelerinde aslında insanlığa hizmet ettiklerini düşündüğünü tespit etmiştir.¹⁸ Milli mücadeleleri peşinden giden halklar farkında olmadan evrensel barışa katkı sağlayacaklardır. Liberaller için bu durum çıkarların uyumu doktrininin doğal bir sonucudur. Carr için Liberaller doğal olarak ütopyaı ve radikaldirler. İngiltere’de Liberal Parti bu nedenle içerde ve dışarda düzen değişimini dile getirirken, Berlin Düzeni’ne karşıtlık merkezi bir önem kazanmıştır.

Değişen Jeopolitik Denge ve İngiliz Dış Politikası

Liberal Hükümet 1905 yılında iktidara geldiğinde Muhafazakar Hükümet döneminde Fransa ile tesis edilmekte olan stratejik ilişkiyi devralmıştı. 1904 yılında Balfour Hükümeti Fransa ile *Entente Cordiale* olarak bilinen bir dizi antlaşma imzaladı. İngiltere bu antlaşmaları imzalayarak uzun zamandır izlediği Kıta Avrupası’nın siyasi dengesine müdahale etmeme politikasını da terk ediyordu. Belki daha önemlisi bu politikadan uzaklaşma kararını veren aslında bu politikanın da ateşli savunucusu olan İngiliz muhafazakarlarıydı. İkinci Boer Savaşları’nda yaşanan başarısızlık İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nda büyük bir endişe yaratmış ve İngiltere’nin Almanya’nın artan gücü karşısında giderek siyasi zemin kaybettiğine ilişkin tespitler yapılmaya başlanmıştı.¹⁹ İngiltere’nin Almanya karşısında yalnızlaştığı ve Avrupa ile dünya siyasetinde etkisini kaybetmekte olduğu yönündeki tespitler Arthur Balfour’un Muhafazakar Hükümeti’ni Fransa’ya yakınlaştırmıştı. Bu yakınlaşmanın sonucunda İngiltere ile Almanya arasındaki gerilim daha da

¹⁷E.H. Carr, *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, çev. C. Cemgil, (İstanbul 2010), s.61.

¹⁸Aynı Eser, s.94.

¹⁹İngiliz Dışişleri Bakanlığında yapılan bu tespitleri açık şekilde gösteren belge, her ne kadar Liberal Hükümet zamanında hazırlanmış olansa da, Crowe Memorandumu olarak adlandırılan belgedir. Belge Bismarck döneminden itibaren Almanya’nın artan gücünü ve İngiltere’nin zayıflayan siyasi konumunu ifade etmek üzere kaleme alınmıştır. Belgenin tam metni için bkz. http://tmh.floonet.net/pdf/eyre_crowe_memo.pdf, 16.03.2013.

artmış, hatta 1905 Tanca Krizi ile çatışma riski bile doğmuştu. Bu durum İngiltere'yi Avrupa siyasetinde daha fazla aktif olmaya itmmişti.

Liberal Hükümet 1905 yılında iktidarı muhafazakarlardan devraldığıında Almanya ile yükselen bir gerginlik ortamını da devraldı. Liberal Hükümetin karşı karşıya kaldığı siyasi tablo, 1906 seçimlerinin hemen öncesinde Fransa ile başlamış olan stratejik ilişkiler konusunda bir karar vermeyi zorunlu kılıyordu. Bu karar stratejik ilişkilerin daha da derinleştirilmesi yönünde oldu. Fransız Genelkurmayı ile 1904 antlaşmaları zemininde gizli askeri planlama toplantılarının yapılmasına karar verildi. Seçimlerden sonra bu gizli askeri planlama toplantıları çok daha kapsamlı şekilde devam ettirildi. Massie'ye göre bu görüşmeler, İngiltere'nin Fransa'ya 100 bin asker çıkarma planlaması üzerine yoğunlaşmış ve İngiliz Kabinesinin bilgisi olmadan hatta başlangıçta Başbakan Campbell-Bannerman'ın bile bilgisi dışında, Dışişleri Bakanı Grey ve Savunma Bakanı Haldane'in kararıyla başlatılmıştı.²⁰

Liberal Hükümetin Fransa ile stratejik yakınlaşma kararının arkasındaki jeopolitik mantık Muhafazakarlardan devralınmıştır, ama Liberaller bu konuda çok daha cesur ve kararlı bir tutum benimsemişlerdir. Liberal Parti içinde Liberal Emperyalistler olarak bilinen bir grup, bu politikayı daha ileri götürme konusunda çok istekli ve kararlıydı. Liberal Emperyalistlerin Liberal Parti içindeki iki önemli ismi Dışişleri Bakanı Edward Grey ve Savunma Bakanı Richard Haldane Liberal ideolojiden daha çok jeopolitik kaygılarla İngiliz Dış politikasına yön vermeye çalışıyordu.²¹ Öte yandan Liberal Parti içindeki ideolojik zemin üzerinde iç ve dış siyaseti değerlendiren Radikal kanat ile de büyük ölçüde uyum içinde çalışabiliyordu. Liberal Emperyalistlerin jeopolitik, radikallerin ise ideolojik düşünme ve karar alma çerçeveleri Liberal Parti'nin devrimci bir güce dönüşmesine katkı sağlamıştır.

Scally, Grey'in daha 1903 yılında, parti içi yapılan strateji toplantılarında Fransa ve Rusya ile stratejik işbirliği antlaşmaları yapılmasını savunduğunu belirtmektedir.²² Liberal Parti içinde jeopolitik kaygılarla düşünen ve strateji belirleyen emperyalist kanat, Muhafazakar Hükümetin Fransa ile yaptığı anlaşmayı büyük bir heyecanla geliştirirken, Rusya ile de benzer bir stratejik yakınlaşmanın yollarını aramaya başlamıştır. 1906 yılında, seçimlerden hemen sonra İngiliz siyasetinde gücünü daha da pekiştirmiş olmanın rahatlığıyla

²⁰R. K. Massie, *Dretnot:İngiltere, Almanya ve Yaklaşan Savaşın Ayak Sesleri*, çev.Mehmet Harmancı, (İstanbul, 1995), ss.479-480.

²¹Matthew, Liberal Parti içindeki Liberal Emperyalistler konusunda yazılmış olan çok önemli bir eser olan kitabında bu grubun siyasi gücü ideolojiden daha öne koyduğu tespitini yapmaktadır. Matthew, *The Liberal Imperialists...*, s.ix.

²²R. J. Scally, *The Origins of the Lloyd George Coalition*, (Princeton, 1975), s.88.

Liberal Hükümet Rusya ile görüşme imkanlarını yaratmaya çalışmıştır. Dönemin St. Petersburg büyükelçisi ve daha sonra Dışişleri Bakanlığı müsteşarı da olacak tecrübeli diplomat Arthur Nicolson görüşmeleri Rusya'nın yeni dışişleri bakanı Alexander Izvolsky ile başlatmıştır. Nicolson, Massie'ye göre, Rusya'ya Türk boğazları konusunda bazı taahhütlerde bulunmuş ve bunun karşılığında Almanya'ya karşı stratejik bir yakınlaşma önermiştir.²³ Rusya'nın dış politikasında uzun zamandır takip ettiği, Avusturya ile Balkanlar'da açık biçimde çatışmadan kaçınma ilkesine rağmen genç Rus Çarı, 1905 siyasi karışıklıklarının da etkisiyle, İngiltere'nin bu stratejik teklifini karşılıksız bırakmamıştır. 1907 Ağustos ayında Nicolson ve Izvolsky İngiliz Rus antlaşmasını imzalamışlar ve İngiliz Kralı Edward 1908 Haziran'ında Rusya'ya (Reval/Tallin) yaptığı gezide bu anlaşmaya mührünü koymuştur.

Rusya Çarı'nın otokratik yönetimi ve 1905 gelişmelerinde siyasi özgürlükleri yok etmek üzere güç kullanması İngiliz Liberal Parti içindeki radikalleri Rusya karşıtı bir siyasi konuma getirmiş olmasına rağmen İngiltere ve Rusya arasında stratejik ilişkiler jeopolitik kaygılarla başlatılmıştır. Sonrasında ise İngiliz-Rus stratejik ilişkisinin Osmanlı'yı hedeflemesi ve dolayısıyla Berlin düzenini yok edecek dinamikleri içinde taşıması bu stratejik yakınlaşmanın Liberal Parti'nin radikal kanadının da desteğini almasını sağlamıştır. Bu bağlamda söz konusu antlaşma, Fransa ile daha önce yapılmış olan *Entente Cordiale*'in gelişimi ile birlikte değerlendirildiğinde “İngiltere ile Almanya arasındaki güç dengesine dair olmaktan daha çok Avrupa'daki durumu dönüştürmeyi hedeflediği sonucuna ulaşılmaktadır”.²⁴ Radikaller ideolojik olarak karşı oldukları ve Avrupa'nın barışı ve Balkan halklarının özgürlüğü için zorunlu gördükleri Berlin düzeninin yok edilmesi hedefine ulaşabilmek için İngiltere ve Rusya'nın stratejik yakınlaşmasının zorunlu olduğunu kabul etmişler ve Rusya'ya yönelik siyasi eleştirilerini bu açıdan ikinci plana atabilmişlerdir. Chirol, Liberallerin giderek Türkiye'deki Hristiyanların davasını savunmak için Rusya ile yakınlaşmanın gereğini dikkate almaya başladıklarını” ileri sürmüştür.²⁵

Sancak Demiryolu Projesi ve Berlin Düzeni Üzerindeki Uzlaşmanın Sona Ermesi

1907 Antlaşması Avusturya-Macaristan'da Rusya ile devam eden statükonun korunması üzerine uzlaşmanın geleceği konusunda endişe

²³Massie, *Dretnot* ..., ss.486-488.

²⁴*The History of the Times*, s.503-504.

²⁵Chirol, , “The Attitude of the Powers” ..., s.272.

yaratmıştır. Bridge 1907 yılı sonunda Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal'ın Avusturya-Macaristan, Rusya arasındaki muhafazakar karakterli uzlaşma ve kontrol siyasetinin uzun süre daha devam etmeyeceğini düşünmeye başladığını belirtmektedir.²⁶ Rusya'nın 1907 kararı, Berlin Düzeni üzerinde yıkıcı etkisini göstermeye başlamıştır. Berlin Düzeni'nin garantörü olarak kalan son iki büyük gücün birbirine olan güveni derinden sarsılmıştır. 1907 Antlaşması Avusturya ile Rusya'yı Balkanlar'da karşı karşıya getirecek bir süreci başlatmıştır. Balkan Politikasında Avusturya ile Rusya'nın bir rekabete doğru sürüklenmesi gerçekte Berlin Düzeni'nin sonunun gelmekte olduğunu işaret etmektedir. Balkan Savaşlarını bu değişen Balkan dengeleri içinde okumak ve anlamak gerekir. Aehrenthal, 1907 Antlaşması sonrasında Osmanlı ile yakınlaşma yönünde stratejik adımlar atma konusundaki Rusya çekincesini bir tarafa bırakmaya başlamıştır. Avusturya-Macaristan, Almanya ile birlikte hareket ederek, Sultan Abdülhamit'e stratejik destek verme yönünde bir irade geliştirmiştir. Bu politikanın ilk adımı Sancak Demiryolu Projesidir.

Rusya Dışişleri Bakanı Izvolsky Eylül 1907'de Viyana'yı ziyaret etti. Bu ziyaret 1907 antlaşması sonrası Avusturya-Macaristan ile Rusya imparatorluklarının geleceği ve iki hükümetin uzlaşmasının kaderi açısından çok önemli bir ziyaretti. Bu ziyarette Kodet'e göre Izvolsky, Rusya'nın Boğazlar politikasına Avusturya'nın desteğini sağlamayı amaçlıyordu.²⁷ Izvolsky, İngiltere'nin onayından sonra Boğazlar konusunda Avusturya'nın da desteğini diplomasi yoluyla elde edebileceğini sanıyordu. Izvolsky'nin, Berlin Düzeni'ni ve İngiliz Liberallerinin devrimci siyasetini hiç anlamadığı anlaşılıyor. Bu ziyaret ve sonuçları, Izvolsky'nin Rusya İngiltere stratejik yakınlaşmasının Avusturya üzerinde yaratmakta olduğu olumsuz etkiyi görmeyerek, sadece Rusya'nın çıkarlarıyla ilgili bir konu üzerine yoğunlaşması, gelişmeleri algılamayacak bir darlıkla siyaset yapmaya çalıştığını gösteriyor. Izvolsky'nin bu dar siyasi anlayışı Bosna-Hersek'in ilhakı krizinin ortaya çıkmasına da neden olacaktır.

Avusturya Hükümeti, Izvolsky'nin Boğazlar konusunda ısrarlı tutumunu tespit ettikten sonra, Almanya ile uyumlu biçimde Abdülhamit'le yakınlaşma yönünde adımlar atmaya başlamıştır. Bu adımlardan ilki, Berlin Antlaşması'na göre Avusturya-Macaristan'ın kontrolünde olan Bosna-Hersek'in Osmanlı sınırındaki en uç şehri olan Uvac'tan, Osmanlı'nın önemli bir merkezi olan Mitroviçe'ye bir demiryolu inşa imtiyazı almak yönünde harekete geçmek olmuştur. Avusturyalılar Viyana-Uvac demiryolunu 1905 yılında

²⁶Bridge, "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire 1900-18" ..., s.36.

²⁷R. Kodet, "The Sanjak Railway Crisis", *Prague Papers on the History of International Relations*, 2008, s.179.

tamamlamışlar, ancak bu demiryolunu Selanik'e ve dolayısıyla İstanbul'a ulaştırmak için girişimlerini devam ettirmek konusunda tereddüt etmişlerdi. Mitroviçe'den Selanik ve İstanbul'a demiryolu bağlantısı mevcut olduğundan, Uvac-Mitroviçe demiryolu girişimi bir bakıma Viyana'yı İstanbul'a bağlamak anlamı taşıyordu. Bu stratejik adım, Izvolsky'nin Viyana ziyareti sonrasında atılmıştır. Kodet'e göre Viyana görüşmelerinde Aehrenthal Rus meslektaşına Sancak Demiryolu projesinden hiç söz etmemiştir.²⁸

Kodet'e göre Aehrenthal Sancak demiryolu imtiyazı için girişimlerde bulunması yönünde talimatı, Avusturya-Macaristan'ın İstanbul sefiri Pallavicini'ye 23 Aralık 1907'de yollamıştır. Pallavicini gerek padişah gerekse sadrazamla yaptığı görüşmelerde projenin ekonomik avantajlarını vurgulamış ve ayrıca Avusturya'nın Berlin Antlaşması uyarınca Yeni Pazar'daki askeri birliklerini çekebileceğini ifade etmiştir.²⁹ Bu görüşmelerde iki hükümetin Mürzsteg Programı'nın geleceğini konuşmuş ve uzlaşma sağlamış olmaları da kuvvetli bir ihtimaddir. Bu görüşmeler Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin 1907 antlaşması sonrasında Rusya ile ilişkilerinin bozulmakta olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Berlin Düzeni Avusturya ve Rusya mutabakatını esas almaktadır. Mürzsteg Programı da bu mutabakatın dolayısıyla Berlin Düzeni'ne bağlılığın teyit edilmesidir. İngiliz-Rus Antlaşması ve Sancak Demiryolu Projesi Avusturya-Rusya mutabakatının zayıflamakta olduğunu işaret etmiştir. Bir başka deyişle Berlin Düzeni'nin üzerinde yükseldiği büyük güçler uzlaşması ortadan kalkmaktadır. Avusturya ile Osmanlı Hükümetleri arasında Sancak Demiryolu konusunda varılan mutabakat Avusturya tarafından 1908 yılı Ocak ayında Rusya başta olmak üzere büyük güçlere duyurulmuştur.

Sancak Demiryolu Projesi'nin ilanı sonrasında Osmanlı Hükümeti Makedonya reformu için kurulmuş olan idari organların görev süresini uzatmayacağını ilan etmiştir. Şubat 1908'de İstanbul'da Makedonya Reform Programı'nın devamı için ortak bir görüş oluşturmak için toplanan büyük devletlerin sefirleri, hazırlanacak metin üzerinde uzlaşma sağlayamamışlardır. Kodet, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Charles Hardinge'in, Mürzsteg Programı'nın bu şekilde sona ermesinden memnuniyet duyduğunu ve Avusturya-Rusya ilişkilerinin ve bu iki imparatorluğunun uzun zamandır esas aldığı Balkan uzlaşmasının tahrip olmasından İngiltere'nin fayda sağlayacağını düşündüğünü ileri sürmektedir.³⁰ Berlin Düzeni, kendisini var eden büyük uzlaşmanın ortadan kalkmasıyla sarsılırken, Avrupa siyasetinde bir yanda İngiltere, Fransa, Rusya, diğer yanda Almanya, Avusturya-Macaristan ve

²⁸Aynı Eser, s.180.

²⁹Aynı Eser, s.184.

³⁰Aynı Eser, s.186.

Abdülhamit'in yönetiminde Osmanlı devletlerinin yer aldığı bir bloklaşma başlamıştır. Osmanlı'da yaşanan 1908 devrimi ve Abdülhamit'in padişahlığı kaybetmesine yol açan gelişmeler bu bloklaşmayı da sarsacak ve Bosna-Hersek krizini de doğuracaktır.

Bosna-Hersek'in İlhakı ve Balkan Ligi'nin Ortaya Çıkışı

1908 Devrimi ile Osmanlı Devleti'nde yaşanan rejim değişimi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Hükümeti'ni çok tedirgin etmiştir. Yeni Parlamenter sistemin Bosna-Hersek'i de kapsama eğilimi veya ihtimali Avusturya Hükümeti'ni Bosna-Hersek konusunda radikal bir karar almaya sevk etmiş ve Avusturya-Macaristan Bosna Hersek'i ilhak ettiğini açıklamıştır. Bosna-Hersek Berlin Düzeni'nin belki de en hassas konusuydu. Bosna-Hersek nüfusu ağırlıklı olarak Slav halklardan oluşurken bunların önemli bir kısmı da Sırp kökenliydi. Bosnalı Sırp, Sırbistan'la Bosna-Hersek'in birleşmesini ateşli biçimde savunmaktaydılar. Berlin Antlaşması'nda, Bosna-Hersek'in hukuken Osmanlı egemenliği altında kalması, ancak yönetiminin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılması kararı, sorunu çözmemiş ve dolayısıyla Bosna-Hersek'in geleceğinin belirlenmesini ertelemiş gibi yaparak Sırp milliyetçilerini ve genelde Bosna-Hersek'in geleceği için mücadele etmeye hazır tüm grupları yatıştırmayı hedeflemişti.³¹ Berlin Antlaşması'nın, dolayısıyla Berlin Düzeni'nin bu en kritik düzenlemesi bu şekilde ortadan kaldırılmış oluyordu. Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı Berlin Düzeni'ne vurulmuş ağır bir darbeydi ki, gerçekte bu darbenin hazırlanmasına izledikleri Rusya siyaseti ile katkı yapan İngiliz Liberal Hükümeti bu gelişmeye, çelişkili bir biçimde sert bir tepki göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde Parlamentarizm yönünde hareketlenme 1908 yılı başında ortaya çıktı. Temmuz ayında ise Abdülhamit Parlamento'yu esas alan Anayasayı tekrar yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nde ani biçimde ortaya çıkan bu rejim değişikliği Avusturya-Macaristan ve Rusya İmparatorluklarını tedirgin etti ve aralarında görüşmeler başladı. Avusturya-Macaristan bu durumu Bosna-Hersek'i ilhak etmek için Rusya ise Türk Boğazları'nda kontrol tesis etmek için bir fırsat olarak değerlendirdi. Bu çerçevede Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal ile Rusya Dışişleri Bakanı Izvolsky arasında yoğun görüşmeler yaşanmıştır. Bu kritik aşamadaki

³¹1879 Avusturya-Osmanlı Protokolü, Bosna-Hersek'in işgalini geçici olarak tanımlamış ve hiçbir şekilde Avusturya-macaristan'a Bosna-Hersek'i ilhak hakkı tanımamıştı. R. Kodet, "Austria-Hungary and the Ottoman Empire During the Bosnian Annexation Crisis 1908-1909", *Prague Papers on the History of International Relations*, 2009, s.289.

görüşmelerde iki İmparatorluk, belki de son kez yakınlaşmış ve bir yandan Bosna-Hersek ile Boğazlar meseleleri özelinde, ama öte yandan ortadan kalkan Berlin Düzeni sonrasına ilişkin stratejik pozisyonlarını yakınlaştırmak yönündeki genel hedef doğrultusunda yoğun bir diplomasi yürütülmüştür. Bu diplomasi İngiliz Liberal Hükümeti'nin Rusya siyasetini ve Avrupa'da Berlin Düzeni sonrasına ilişkin planlarını da hedef alacak nitelikteydi. Aehrenthal Bosna-Hersek'in ilhakına karşılık, Izvolsky'e Boğazlar meselesinde taviz vererek Rusya'nın tepkisini önlemek peşindeydi. Izvolsky ise 1907 antlaşmasıyla İngilizlerin desteğini sağladığını düşündüğü Boğazlar meselesinde Avusturya'yı da ikna etmek için uygun bir fırsatın doğduğunu hesaplamıştı. 16 Eylül 1908'de Bohemya'da iki dışişleri bakanı arasında gizli ve çok kritik bir görüşme gerçekleşti. Massie de, Kodet de bu görüşmede iki bakanın Bosna-Hersek'in ilhaki ve Boğazların statüsünün yeniden düzenlenmesi konusunda anlaştıklarını belirtmektedir.³² Ancak Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak kararını açıklaması ve devamında Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi sonrasında İngiltere ve Rusya'nın bu duruma karşı çıkmasıyla bu anlaşmaya Rusya Hükümeti'nin uymadığı anlaşılmıştır. Rusya, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edildiğinin açıklanması sonrasında tümüyle İngiltere tarafına kaymıştır. İngiltere, Rus Çarı ve Osmanlı'nın yeni Hükümetini ikna ederek konuyu bir krize dönüştürebilmiştir.³³ İngiltere'nin bu kriz siyaseti, Sancak Demiryolu Projesi nedeniyle yaralanmış olan Avusturya-Rusya ittifakının kalıcı şekilde yok edilmesine yaramıştır.

Bosna Krizi sonrasında Rusya ile daha da yakınlaşmanın rahatlığıyla İngiliz Liberal Hükümeti ve Dışişleri Bakanı Grey Osmanlı Devleti'ni siyasi konularda daha da sıkıştırmaya başlamıştır. 1909'dan itibaren Osmanlı devletini meşgul eden Girit ve Arnavut meselelerinde İngiltere daha sert bir tutum alabilmiş ve net şekilde Liberal politikalar izlemeye başlamış, özgürlük

³²Massie, Dretnot ... , s.491; Kodet," Austria – Hungary and the Ottoman Empire" ..., s.292.

³³İngiliz Dışişleri Bakanı Grey ilhak kararının hemen sonrasında Londra'daki Osmanlı sefirini dışişleri bakanlığına çağırılmış ve kendisine Osmanlı Hükümeti'nin mümkün olduğunca savaşa yol açacak gelişmelerden uzak durmasını ancak Berlin Antlaşması'na aykırı bu iki hareketi protesto ederek tazminat talep etmesini tavsiye etmiştir. Grey ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin Yeni Pazar'dan Avusturya askerinin çekilmesini de talep ederek Büyük Devletleri konuya dahil edecek şekilde hareket etmesini İngiliz Hükümeti'nin memnuniyetle karşılayacağını ifade etmiştir. Grey konu hakkında bir konferans toplanması gereğini vurgulayarak İngiliz Hükümeti'nin ve kamuoyunun Osmanlı Hükümeti'nin yanında olduğunu vurgulamıştır. B.O.A., Y.A.HUS., D.525, G.66, B.6.

mücadelesi olarak kabul ettiği bu hareketlere açık destek vermiştir. 1910 yılına gelindiğinde artık Rusya ve İngiltere'nin Balkan politikasında birlikte hareket etmeye başladığı buna karşılık Osmanlı Hükümeti'nin tekrar Abdülhamit politikalarını andıran biçimde Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya yakınlaştığını gözlemlemek mümkündür. 1910 Ağustosunda Başvezir Hakkı Paşa Aehrenthal ile Marieband'ta görüşmüş ve Avusturya-Macaristan Osmanlı'ya mali yardımda bulunmaya başlamıştır. Bridge'e göre bu gelişmeler İngiltere'de Osmanlı'nın üçlü ittifaka katılma ihtimali üzerinde spekülasyonlar yapılmasına yol açmıştır.³⁴ Ancak bu yakınlaşma Avusturya-Macaristan açısından sınırlı bir stratejik manevranın ötesinde değer taşımamıştır. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali, Arnavut isyanının tamamen kontrolden çıktığı bir dönemde Avusturya, Osmanlı Devleti'ne herhangi bir garanti sağlamayı kendi güvenliği açısından da sakıncalı olarak değerlendirmiştir. Parlamentarizm için yapılan devrim Osmanlı Devleti'ni siyasal açıdan reforme edip güçlendirmeyi hedeflerken, 1911 yılı geldiğinde Osmanlı İmparatorluğu büyük bir iç karışıklık ve tam anlamıyla diplomatik bir yalnızlık içine düşmüştür. Bu yalnızlık aynı zamanda Berlin Düzeni'nin de sonunu açık bir şekilde ifade etmektedir.

İngiliz Liberal Partisi, Liberal ilkeleri doğrultusunda Berlin Düzeni'ne daha bu düzenin tesis edildiği günlerden itibaren karşı çıkmış ve 1880'ler ve doksanlarda iktidar dönemlerinde bu düzeni kaldırmak için harekete geçmiştir. Ancak Berlin Düzeni'nin ortadan kalkması için 1910'ları beklemek gerekecektir. 1911 yılı itibariyle artık Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki varlığının savunulamaz olduğu nerdeyse tüm devletlerce kabul edilir bir hal almıştır. Balkan Ligi işte bu tür bir siyasi ortamda ve İngiliz-Rus eşgüdümü içinde gelişen görüşmelerle ortaya çıkmıştır.

Balkan Ligi, Balkan Savaşları'nın failidir. Balkan Ligi, Balkan devletleri arasında, Osmanlı'ya karşı savaş başlatmaya ve Osmanlı'dan elde edilecek toprakları paylaşmaya yönelik bir dizi görüşme ve bu görüşmeler sonucunda ortaya çıkan gizli bir ittifaktır. Balkan Ligi görüşmeleri her ne kadar Balkan devletleri arasında yaşanmışsa da gerçekte bu görüşmelerin arkasında İngiltere ve Rusya'nın siyasi iradesi ve desteğini görmek mümkündür.³⁵ Bununla birlikte yukarıda belirttiğimiz gibi 1911 yılı itibariyle Osmanlı Hükümeti'nin yalıtılmış

³⁴Bridge, "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire 1900-18"... , s.39.

³⁵İtalya bu dönemde Trablusgarp'ı işgale başlamış olması nedeniyle Osmanlı ile savaş halindeyken, İtalya'nın geleneksel olarak büyük önem verdiği Balkan gelişmelerinden de uzak kalmıştır. Bir bakıma Berlin Düzeni çökerken İtalya'nın Balkanlardan uzak durmasına karşılık payına Libya düşmüştür diye de değerlendirmek mümkündür.

siyasi durumu, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın da bu görüşmelerden haberdar olmakla birlikte sürece uzak durmayı tercih etmesi sonucunu doğurmuştur. Bir bakıma Berlin Düzeni'nin çökmüş olduğu, tüm büyük devletler tarafından kabul edilmiştir.

Balkan Ligi oluşumunda İngiliz *Times* gazetesinin Balkan muhabiri James David Bouchier kritik bir rol oynamıştır. Gazeteciden çok bir istihbaratçı işlevi gören³⁶ Bouchier gazeteci kimliğiyle Bulgar Kralı Ferdinand ve Yunan başbakanı Venizelos ile kurduğu özel ilişkileri kullanarak bu iki devlet arasında Osmanlı'ya karşı bir ittifak oluşması için kurye ya da kolaylaştırıcı rolü üstlenmiştir. Bouchier “Türklerin Avrupa'dan kovulması gerektiğini düşünmekteydi”³⁷ ve bu bağlamda Liberal Parti'nin radikal kanadıyla çok uyumlu ve derin ilişkileri söz konusuydu. Aynı zamanda Liberallerin Balkanlarla ilgili etkili örgütü Balkan Komitesi ile de yakın çalışma içindeydi. Bouchier Venizelos ile Başbakan olduğu 1910 Ekim'inden itibaren muhtemel bir Yunan-Bulgar ittifakı üzerinde görüşmeye başlamıştır. Bu görüşmeler 1911 yılı içinde Bulgar Kralı Ferdinand ve Başbakanı Gueshoff'a hitaben ve Yunan-Bulgar ittifakının esaslarını oluşturacak bir mektuba dönüşmüştür. Bouchier söz konusu mektubu oldukça özenli bir gizlilik içinde Bulgar Kralı ve Başbakanına ulaştırmıştır.³⁸ Yunan-Bulgar yakınlaşmasının hemen sonrasında İtalya'nın Eylül 1911 itibariyle Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı siyasi durumu Balkan Ligi'nin oluşumunu kolaylaştıracak şekilde değiştirmiştir. Bulgar-Yunan mektup teatisi ile Yunanistan ile temel konularda uyumlu olduğunu gören Bulgar Başbakanı, İtalya'nın savaş ilanından da cesaret alarak, Sırbistan'a yaklaşmıştır. Balkan liginin omurgasını oluşturacak Bulgar-Sırp görüşmeleri Rus Hükümeti'nin bilgisi ve gözetimi altında bu koşullar çerçevesinde Ekim 1911'de başlayabilmektedir.³⁹ Bu görüşmeler sonucunda Mart ve Nisan ayları itibariyle Balkan Ligi'nin temelini oluşturan anlaşmalar sonuçlandırılmıştır.⁴⁰ Bulgaristan ve Karadağ arasındaki görüşmeler de Viyana'da Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Aehrenthal'in

³⁶Bu dönem için söz konusu tespit neredeyse *Times* gazetesinin tüm dış haberler örgütü için doğrudur.

³⁷*The History of the Times*..., s.725.

³⁸Aynı Eser, s.730-731.

³⁹Ç.Özen, Y.Demirağ, A.Tetik, “The Montenegrin Policy of Expansion Towards Albania Before the Balkan War and the 1912 Summer Campaign”, *Uluslararası İlişkiler*, Vol:6, No:22, 2009, s.131.

⁴⁰Bu görüşmeler ve Balkan Ligi'nin oluşum sürecinin ayrıntıları için bkz. J. Treadway, *The Falcon and the Eagle: Montenegro and Austria-Hungary 1908-1914*, (West Lafayette, 1998), ss.90-92; A.Rossos, *Russia and the Balkans: Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy 1908-1914*, (Toronto, 1981), ss.31-32.

ölümü üzerine İmparator Franz-Joseph'e yaptıkları ziyaret sırasında 8-12 Haziran 2012 tarihleri arasında yürütülmüştür.⁴¹ Tüm görüşmeler ve anlaşmalardan sonra Balkan Savaşı'nın başlatılması küçük bir ayrıntıdan ibaret kalmış ve bu ayrıntı da Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne Temmuz sonu itibariyle saldırmasıyla tamamlanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

B.O.A., Y.A.HUS., D.525, G.66, B.6.

Kitaplar ve Makaleler

Bourchier, J., "The Balkan States: Their Attitude towards the Macedonian Question", içinde *The Balkan Question: The Present Condition of the Balkans and of European Responsibilities*, Edited by L. Villari, (London, 1905).

Bridge, F.R., "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire 1900-18", içinde *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Marian Kent, (London, 1996).

Bridge, F.R., "Relations with Austria-Hungary and the Balkan States 1905-1908", içinde *British Foreign Policy Under Sir Edward Grey*, Cambridge, Edited by F.H. Hinsley, (London, 1977)

Bryce, J., "The Armenian Question", The Century Magazine, Vol.51, November 1895, içinde *The Armenian Massacres, 1894-1896: US Media Testimony*, Edited by Arman J. Kirakossian, (Detroit, 2004).

Carr, E.H., *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, çev. C. Cemgil, (İstanbul 2010).

Chirol, V., "The Attitude of the Powers", içinde *The Balkan Question: The Present Condition of the Balkans and of European Responsibilities*, Edited by L. Villari, (London, 1905).

Fisher, . H.A.L., *James Bryce Vol. I*, (London, 1927).

Kennedy, A.L., *Old Diplomacy and the New: From Salisbury to Lloyd George 1876-1922*, (London, 1922).

⁴¹Bu görüşmelerin ayrıntısı için bkz. E. C. Thaden, *Russia and the Balkan Alliance of 1912*, 1965, s. 103-104.

Kissenger, H. A., *A World Restored*, (New York, 1964).

Kodet, R., "The Sanjak Railway Crisis", *Prague Papers on the History of International Relations*, 2008.

Kodet, R., "Austria-Hungary and the Ottoman Empire During the Bosnian Annexian Crisis 1908-1909", *Prague Papers on the History of International Relations*, 2009.

Massie, R. K., *Dretnot:İngiltere, Almanya ve Yaklaşan Savaşın Ayak Sesleri*, çev.Mehmet Harmancı, (İstanbul, 1995).

Matthew, H.C.G., *The Liberal Imperialists:The Ideas and Politics of a post-Gladstonian Elite*, (London, 1973).

Morgenthau, H. J., *Scientific Man vs. Power Politics*, (London, 1947).

Scally, J., *The Origins of the Lloyd George Coalition*, (Princeton, 1975).

The History of the Times: The Twentieth Century Test 1884-1912, (London, 1951).